

François Noël, S.J. (1651–1729): Byli starověcí Číňané ateisté?*

Daniel D. Novotný

Zatímco zboží mezi Západem a Čínou putuje po síti obchodních cest (tzv. Hedvábné stezce) od starověku, myšlenkově a kulturně se Západ a Čína rozvíjely v silné kulturní izolaci. K prvnímu hlubšímu setkání mezi čínskou a západní myšlenkovou tradicí došlo až v průběhu 17. a 18. století, především zásluhou jezuitských misionářů. Jak Západ, tak Čína procházely v této době hlubokými změnami. Západ expandoval do Nového světa, vstřebával podněty renesance, bolestně se vyrovnával s reformačním rozdělením křesťanství, rodí se baroko, moderní věda a osvícenství. V Číně dochází k zániku synkretisticky orientované dynastie Ming (*Míng*) a nástupu mandžuské, konfuciánsky neo-orthodoxní dynastie Čching (*Qíng*).¹ Nábožensko-filosofické setkání mezi Čínou a Evropou lze v tomto období studovat jak z hlediska průniku západního myšlení do Číny, tak z hlediska recepce čínského myšlení v Evropě.² V tomto článku bych se rád zabýval jedním z nejvýznamnějších aktérů v druhém procesu, tj. jedním ze zprostředkovatelů čínského myšlení v Evropě, belgickým jezuitou François Noëlem (1651–1729). Noël doposud patřil mezi méně známé barokní autory, třebaže v současnosti mu badatelé v Číně i Evropě věnují ros-

* Rád bych vyjádřil svou upřímnou vděčnost řadě odborníků a zájemců o téma za rady a pomoc poskytnutou během práce na tomto článku: Claudia von Collani (Würzburg), Miroslav Dočkal (Olomouc), Vít Erban (České Budějovice), Meiting Huang (Taipei), Katia Lenehan (Taipei), Edmund Ryden SJ (Taipei), Nicholas Standaert SJ (Leuven), Artur K. Wardęga SJ (Macau); dále i oběma recenzentům v rámci oponentního řízení ST. Zárodečná verze příspěvku byla přednesena na konferenci na univerzitě Fu Jen (Academia Catholica), Taipei, 17. 5. 2013. Práce byla podpořena v rámci projektu GA JU „Tradice, proměny tradice, setkání tradic“ (112/2013/H).

¹ V článku používám český přepis čínských výrazů, v závorce je uveden přepis do pinyinů.

² Srov. například Iso KERN, „Die Vermittlung chinesischer Philosophie in Europa,“ in *Die Philosophie des 17. Jahrhunderts*, sv. 1/1, ed. Jean-Pierre Schobinger, Basel: Schwabe, 1998.

toucí pozornost.³ V tomto článku se kromě stručného výkladu širšího kontextu Noëlova života a působení budu zabývat Noëlovou odpovědí na jednu z otázek, které si klade ve svém díle *Philosophia Sinica* (Praha, 1711): Byli starověcí Číňané ateisté?⁴

1. FRANÇOIS NOËL A ČÍNSKÁ MISIE

V roce 1515 se Portugalcům podařilo v jižní Číně založit kolonii Macao, čímž se Evropané poprvé ve svých dějinách dostali do přímého kontaktu s „Říší středu“ (čínský výraz pro Čínu). Během šestnáctého století se tato zvláštní země stala předmětem fascinace a hlubokého zájmu; Západ dospěl k přesvědčení, že čínská civilizace je, na rozdíl od jiných nově objevených národů, kulturně rovnocenným partnerem, z hlediska politického uspořádání, bohatství a moci dokonce vyspělejším. Tento fakt postavil jak Evropany, tak Číňany před řadu výzev. Svou pozornost a síly obrátili k Číně misionáři různých řádů, především jezuité. V roce 1582 dorazil do kolonie Macao geniální italský misionář Matteo Ricci (1552–1610).⁵ Ricci po jistém tápání rozpoznal zásadní vliv konfucián-

³ Noël je jen krátce zmíněn v základním díle k tématu jezuitských misí v Číně: David E. MUNGELLO, *Curious Land: Jesuit Accommodation and The Origins of Western Sinology*, Honolulu: University of Hawaii Press, 1985/1989². Noëlovy překlady upoutaly v současnosti pozornost čínských badatelů, srov. například Feng-chuan PAN „衛方濟的經典翻譯與中國書寫: 文獻介紹 [François Noël's Translation of the Confucian Classics and Writings on China: A Preliminary Documental Survey],“ *Compilation and Translation Review* 3 (2010): 189–212. Viz také následující poznámku.

⁴ Přehled tohoto Noëlova díla podává Josef KOLMAŠ, „François Noël: *Philosophica Sinica* (Sylabus),“ *Fragmenta Ioannea Collecta* 8 (2008): 41–70; k Noëlově biografii viz vynikající článek Paula RULEHO, „François Noël, SJ, and the Chinese Rites Controversy,“ in *History of the Relations Between the Low Countries and China in the Qing Era*, ed. W. F. Vande, Leuven: Leuven University Press, 2003, s. 137–161. Podrobné zkoumání archivních pramenů týkajících se Noëlova spisu *Philosophia sinica* bylo nejnověji publikováno v knize Nicholase STANDAERTA, *Chinese Voices in the Rites Controversy: Travelling Books, Community Networks, Intercultural Arguments*, Rome: Institutum Historicum Societatis Iesu, 2012. Standaert uvádí hypotézu, že toto dílo bylo sepsáno před odsouzením ritu v roce 1704, možná i dříve, a že (překvapivé) tvrzení „De speciali licencia ... Clementis Papae XI“ na obálce knihy je odvolání na původní vstřícné pobídky papeže, aby byla v latině zpracována evidence týkající se sporu o rity. (Tato evidence ovšem podle Standaerta nebyla vzata římskou kurií dostatečně v úvahu).

⁵ Srov. populární knížečku Giulia ANDREOTTIHO, *Matteo Ricci: jezuita v Číně (1552–1610)*, Olomouc: Refugium, 2007. Andreottiho dílko je místy nepřesné, například na s. 25 (termíny pro Boha) či s. 34 (*Pět dotrín a Čtyři knihy*). Připojen je ovšem původní odborný

ských vzdělanců v čínské společnosti a aktivně proto rozvíjel identitu konfuciánsko-křesťanského učence. Jeden z nejdůležitějších nástrojů misijní činnosti viděl Ricci ve zprostředkovávání pokladů západní vzdělanosti Číňanům, kromě explicitně nábožensko-filosofického myšlení se jednalo o poznatky a díla z oborů, jako jsou geografie, historie, rétorika, matematika, astronomie, chronologie atd. S pomocí čínských konvertitů se Ricci věnoval překladům západních děl do čínštiny a sepsání vlastních originálních děl v čínštině. Z nábožensko-filosofických děl je třeba zmínit především jeho dílo *O pravém významu Pána nebes*.⁶ Ricciho misionářský přístup se vyznačoval maximální vstřícností vůči čínským zvyklostem, nakolik byly slučitelné s křesťanskou vírou a mravy. Rituály uctívající Konfucia a zesnulé předky považoval Ricci za samy o sobě (*per se*) civilní a proto křesťanům přípustné; v otázce termínů pro Boha považoval Ricci za přijatelné i tradiční čínské výrazy 天 (*Tiān*; Nebe či Nebesa) a 上帝 (*Shàngdì*; Nejvyšší pán) – vedle nově vytvořeného výrazu 天主 (*Tiānzhǔ*; Nebeský vládce). V akomodační linii pokračovala i většina Ricciho jezuitských následovníků, třebaže se tato linie různým způsobem transformovala, především v druhé polovině 17. století s nástupem dynastie Čchin.

Jezuitští misionáři ovšem potřebovali pro svou činnost oporu ze Západu. Vzhledem k velkému evropskému zájmu o věci čínské proto všemožně přispívali i ke kulturní výměně v opačném směru, tj. nejen ve směru ze Západu do Číny, ale i z Číny na Západ. V průběhu 17. století misionáři poprvé zprostředkovali latinskému Západu základní část čínské klasické vzdělanosti v monumentálním díle *Confucius Sinarum Philosophus* (1687).⁷ Jedná se o souborný komentovaný překlad tří z tzv. Čtyř knih (四書, *Sìshū*) – *Velkého učení*, *Doktríny středu* a *Hovorů* – opatřený rozsáhlou úvodní studií a komparativní chronologií v dodatku.⁸

překlad Ricciho prvního čínského spisku *Rozprava o přátelství* (交友論, *Jiāoyǒu lùn*) od Lucie Olivové.

⁶ Mateo RICCI – Douglas LANCASHIRE – Kuo-chen HU – Edward MALATESTA, *The True Meaning of the Lord of Heaven* (天主實義, *Tiānzhǔ shíyì*, Chinese-English Edition), St. Louis, MO: The Institute of Jesuit Sources in cooperation with The Ricci Institute Taipei, Taiwan, 1603/1985.

⁷ Prosper INTORCETTA – Christian HERDTRICH – Francisco ROUGEMONT – Philip COUPLET, *Confucius Sinarum Philosophus sive scientia sinensis latine exposita*. Parisiis: Daniel Horthemels, 1687.

⁸ *Velké učení* (大學, *Dà xué*) a *Doktrína středu* (中庸, *Zhōng yōng*) byly původně částmi klasické *Knihy obřadů* (禮記, *Lǐjì*). Srov. Oldřich KRÁL, *Velké učení. Doktrína středu*, Praha: Maxima, 2008. Další kniha, *Hovory* (論語, *Lúnyǔ*) jsou záznamem krátkých příbě-

Reakce na toto dílo byla u evropské veřejnosti zprvu příznivá, později se počínají objevovat kritické hlasy. Jezuité byli kritizováni pro záměrné pozitivní zkreslování čínské tradice a myšlení.⁹ Jezuité musí čelit i dalším výzvám. Jejich akomodační misijní linie byla totiž zprvu papeži podporována, později počíná vleklá a složitá anti-akomodační kampaň rozpoutaná členy jiných, v Číně působících řádů. Noëlvův život a dílo je třeba vidět v širším kontextu tohoto tzv. sporu o rity.

François Noël (衛方濟, *Wèi fāngjì*) se narodil v roce 1651 v Hestrud (dnešní severní Francie).¹⁰ V devatenácti letech vstoupil do franco-belgické provincie jezuitského řádu a studoval na koleji v Douai. Do Číny dorazil roku 1685. Po neúspěšných pokusech proniknout do Japonska, které bylo za Tokugawského šógunátu uzavřeno vnějšímu světu, se Noël usadil v Číně; misijně působil především v oblastech dnešních provincií Jiangxi, Anhui a Jiangsu. Kolem roku 1700 jej krajan a viceprovinciál Antoine Thomas (1644–1709) jmenoval prokurátorem v otázce čínských ritů. Thomas se domníval, že nevole, kterou budí jezuitská praxe u některých evropských teologů a církevních představitelů, je daná neznalostí čínské kulturního kontextu. Thomas proto inicioval shromáždění a překlad velkého množství čínských knih, dopisů čínských křesťanů, soudně ověřených svědectví učenců, včetně interpretace ritů samotným Kchang-si císařem (康熙, *Kāngxī*; 1654–1722), a převezení těchto dokumentů z Číny do Říma v roce 1702. V roce 1703/4 Noël hájil (spolu s Kasparem Castnerem, 1655–1709) jezuitské, tzn. pro-čínské stanovisko v Římě. Noëlova mise naneštěstí selhala, papež Klement XI. (1649–1721) roku 1704 v dekretu *Cum Deus optimus* rozhodl (za zvláštních okolností) v neprospěch jezuitů a čínských křesťanů.¹¹ Noël se spolu s Castnerem vrátil v roce 1706/7 do Číny. Zde pobyl pouhých šest měsíců, aby

hů týkajících se Konfucia. Srov. Jaromír VOCHALA, *Konfucius zrcadlem sebraných výroků*, Praha: Academia, 2009. Čtvrtá hlavní konfuciánská kniha, kterou do latiny přeložil až Noël, shrnuje učení konfuciánské myslitele Mencia (孟子, *Mèngzǐ*). Tyto čtyři knihy, spolu s dalšími tzv. *Pětí kanonickými knihami* (五經, *Wǔjīn*) (příp. i vícero podle některých výčtů), tvoří dodnes důležitou roli v čínské vzdělanosti a kultuře. Viz níže pozn. 19.

⁹ Srov. MUNGELLO, *Curious Land: Jesuit Accommodation and the Origins of Sinology*; týž, *The Great Encounter of China and the West, 1500–1800*, Lanham: Rowman, 1989/2009³.

¹⁰ Pro podrobnější bio-bibliografické údaje, viz RULE, „François Noël, SJ“; srov. také Louis PFISTER, *Notices biographiques et bibliographiques sur les jésuites de l'ancienne mission de Chine 1552–1773*, Chang-hai: La mission Catholique, 1932.

¹¹ Pro okolnosti vydání dekretu a jeho tajného převezení do Číny Charlesem Maillardem de Tournon (1668–1710), viz RULE, „François Noël, SJ,“ s. 148 a násl.

se znovu vrátil do Evropy, opět jako prokurátor v otázce rituů, patrně se zprávami o kolabující čínské misii, konfliktu s císařem a chaosu, který vyhlášení dekretu způsobilo. I nyní byla Noëlova mise vposledku neúspěšná. Papež své negativní stanovisko potvrdil roku 1715 v bulle *Ex illa die*.¹² Toto stanovisko, zakazující křesťanům mj. aktivní i pasivní účast na daných ritech a užívání termínů 天 a 上帝 v liturgii a teologii, těžce poškodil slibně se rozvíjející katolickou misionářskou činnost v Číně.¹³

V Evropě Noël připravil publikaci svých čtyř hlavních děl; z tohoto důvodu patrně pobýval v pražském Klementinu, protože právě zde tato díla v roce 1711 vyšla.¹⁴ Všechna tato díla jsou plodem Noëlova pobytu v Číně. Jedno z nich se týká astronomie a geografie, další tři se týkají čínského nábožensko-filosofického myšlení a praxe:

- *Observationes mathematicae et physicae in India et China factae ab anno 1684 usque ad annum 1708* (Pragae, 1711)
- *Sinensis Imperii Libri Clasici Sex* (Pragae, 1711)
- *Historica Notitia Rituum* (Pragae, 1711)
- *Philosophia Sinica* (Pragae, 1711)

V *Sinensis Imperii Libri Clasici Sex* Noël poskytl druhý latinský překlad *Velkého učení, Doktríny středu a Hovorů* a dále první latinský překlad *Mencia*. Jedná se tedy o první kompletní evropský překlad *Čtyř knih*. K těmto knihám Noël dále připojil *Pojednání o synovské účtě* (孝經, *Xiào-*

¹² KOLMAŠ, „François Noël,“ s. 52, k tomuto zákazu píše: „Tímto způsobem tedy papež rozhodl záležitost, která byla po výtce záležitostí Číňanů samotných. Vždyť se přece jednalo o jejich Konfucia, o uctívání jejich předků!“ Toto hodnocení sporu je příliš zjednodušené. Papež ve svém dekretu nezasahoval do národních zvyklostí či politické svébytnosti Číňanů, ale vyjadřoval se k otázce slučitelnosti některých praktik s křesťanskou vírou. Papežské stanovisko nebylo zcela nepodložené, třebaže se vposledku ukázalo jako mylné.

¹³ Tento zákaz byl anulován až v roce 1939 papežem Piem XII. v dekretu *Plane Comperitum*. Katolické křesťanství v Číně přežilo, třebaže „v podzemí“, postoje Západu se v 19. a 20. století staly vůči Číně negativní. Čína hledí na tato staletí jako na dobu pokoření, z níž se později teprve nyní, na prahu 21. století. Spolu se současným kulturně-hospodářským rozvojem Číny dochází i k novému rozvoji čínského křesťanství, tentokrát především v protestantské podobě. Srov. například DAVID AIKMAN, *Jesus in Beijing: How Christianity is Transforming China and Changing the Global Balance of Power*, Washington, DC: Regnery, 2003.

¹⁴ Pět let před tím, než se Noëlův řádový spolubratr, matematik a astronom, jimramovský rodák Karel Slavíček (1678–1735) vydává do Číny. Srov. KAREL SLAVÍČEK, *Listy z Číny do vlasti a jiná korespondence s evropskými hvězdáři (1716–1735)*, ed. Josef Kolmaš, Praha: Vyšehrad, 1995.

jīng) a *Malé učení* (小學, Xiàoxué).¹⁵ *Historica Notitia Rituum* se překrývá s druhým traktátem *Philosophia Sinica* (viz níže), je ale podrobnější.

O posledních létech Noëlova života není příliš známo. Noël se marně pokusil o návrat do své milované Číny, po zbytek života nicméně zůstal již v Evropě. Zde vydává i své básnické dílo *Opuscula Poetica in quatuor partes distributa* (Francofurti, 1717). Ke konci života se Noël pravděpodobně zabýval výukou teologie, neboť krátce po jeho smrti v Lille roku 1729 vyšlo poslední z jeho monumentálních děl, dvousvazkové shrnutí teologického díla Francisca Suáreze (1548–1617) *Theologiae ... Francisci Suarez ... Summa seu Compendium* (Matriti, 1732).¹⁶

2. PHILOSOPHIA SINICA (1711)

Celým názvem zní Noëlova kniha *Čínská filosofie obsahující ve třech pojednáních čínské názory za prvé na poznání Prvního jsoucna, za druhé na rituály za zemřelého a za třetí na etiku*.¹⁷ Jednotlivým tématům jsou věnovány samostatné traktáty. Ty předchází úvod a poté jsou probírány jednotlivé otázky. Kapitoly věnované jednotlivým otázkám jsou rozděleny do dvou částí. První část obsahuje systematickou, většinou krátkou diskusi dané otázky; vedle jednotlivých tvrzení se objevují písmena A, B, C atd., sloužící jako odkaz na čínské prameny citované v části druhé.¹⁸

¹⁵ Noël vychází z kánonu stanoveného neokonfuciánským myslitelem Ču si (朱熹, Zhū Xī; 1130–1200). Noëlův překlad je spíše volný, explanační, viz RULE, „François Noël, SJ,“ s. 158–159.

¹⁶ Noël sepsal i jedno dílo v čínštině, a to *O vážnosti hříchu* (人罪至重, Rén zuì zhì zhòng). Dílo je datováno do roku 1698, dochováno je ale tištěné až z roku 1873 (Shanghai: Imprimerie de T'ou-se-we, Zi-ka-wei Press).

¹⁷ Kniha má stránky ve formátu kvarto o rozměrech 19 cm na výšku a 14, 5 cm na šířku; paginace je trojí (170 + 240 + 259), celkem má tedy 669 stran. Viz KOLMAŠ, „François Noël“, s. 52.

¹⁸ Kromě *Čtyř knih* cituje Noël samozřejmě i *Pět kanonických knih*, tj. *Liber mutationum ac productionum* (Kniha proměn I-fing, 易經, Yìjīng), *Liber Annalium imperialium* (Kniha dokumentů Šu-fing, 書經, Shūjīng), *Liber Carminum* (Kniha písní Š'-fing, 詩經, Shījīng), *Liber Rituum* (Kniha obřadů Li-ti, 禮記, Lǐjì), *Liber Annalium* (Letopisy jar a podzimů, 春秋, chūnqiū). Noëlova pramenná základna je ovšem daleko bohatší jak pro starověké, tak především pro novověké knihy. Noël čerpá i z děl svých současníků, včetně prací čínských křesťanů. Přehled pramenů, které Noël použil, uvádí Claudia von Collani v připravovaném článku „François Noël and his *Treatise on God in China*“.

Studium dochovaných manuskriptů ukazuje, že *Philosophia Sinica* byla sepsána z velké části před rokem 1704, tedy v době Noëlova pobytu v Číně.¹⁹ Nicméně díky převozu velkého množství čínských knih a dokumentů z Číny do Říma byl Noël spolu s Castnerem jedním z prvních Evropanů, kteří ve studiu čínské kultury mohli pokračovat i v Evropě, tedy až do roku 1711, kdy Noël svou knihu vydává v Praze.

V prvním traktátu se Noël zabývá otázkou, zda byli Číňané ve starověku ateisty (první část) a zda jsou jimi nyní (druhá část). Prvnímu traktátu se budeme podrobněji věnovat níže; nyní si pro úplnost uvedme přehled obsahu druhého a třetího traktátu.

V druhém traktátu se Noël věnuje čínským rituálům za zemřelé, především nakolik jsou tyto rituály relevantní ve sporu o rity.²⁰ Tento traktát má jednu část a je rozdělen do tří hlav (kapitol). První kapitola se zabývá tím, zda jsou dřevěné tabulky se jménem zemřelého nějak pověřivé. Druhá kapitola se věnuje otázce, zda je pověřivý „domeček pro předky“ a účta ke Konfuciovi. Třetí kapitola se věnuje analýze jednotlivých částí obřadu „cy“. V appendixu hájí Noël stanovisko, že mezi obřadnou účtou vůči živým a vůči mrtvým není u Číňanů podstatný rozdíl a že se tedy jedná o účtu občanskou, a nikoli o pověřivý spiritismus.

Noëlův třetí traktát, o etice, je rozdělen na tři části. První se týká individuální²¹, druhý rodinné a třetí politické etiky. V dnešní terminologii bychom řekli, že se traktát zabývá i filosofickou antropologií (filosofií mysli), sociální filosofií a filosofií výchovy. Úvod k třetímu traktátu obsahuje zajímavé shrnutí čínského myšlení pomocí aristotelsko-scholastického pojmového aparátu:

Číňané, podobně jako starověcí mudrci, filosofovali bez metodických pravidel; vyjadřovali se věcně, nikoli pomocí umění. Nevyskytovala se u nich umělá logika, pouze přirozená; do fyziky často vměšovali morálku pomocí alegorie. První látka je podle těchto autorů prvotní vzduch, jehož jemnější, čistší a lehčí část posloužila

¹⁹ Srov. STANDAERT, *Chinese Voices in the Rites Controversy*, především s. 77–83.

²⁰ „Immensus foret hic tractatus, si vellem omnia referre ac discutere, quae libri Sinici praescribunt aut Sinae faciunt ... Hic ergo tantum seligam praecipua quae ad maiorem controversiam pariunt.“ Viz T1, Proem., s. 1. („T“ označuje číslo traktátu, příp. „c“ číslo kapitoly a „q“ číslo kvestie). V zájmu srozumitelnosti a čtivosti nepřebírám z latinského textu diakritiku, příležitostně měním i dělení do větných částí (čárky, středníky, tečky). V této oblasti byla barokní latina rozkolísaná, úzus jednotlivých autorů se od sebe často výrazně lišil, nakladatelé zde volně zasahovali do autorských textů. Ze stejných důvodů jsou i mé překlady latinského textu spíše volné než doslovné.

²¹ Nikoli „klášterní etiky“ (*etica monastica*), jak překládá KOLMAŠ, „François Noël“, s. 57.

k tvorbě nebe a věcí nebeských, a hrubší, nečistší a těžší část k tvorbě země a věcí pozemských ... Z této velmi řídké substance vzduchu, či spíše z materiálních vzdušných tělísek se skládají jak oživená, tak neoživená tělesa věcí. (A) Substanciální forma je esenciální určení, které dokonává první látku. (B) Obecná účinná příčina jsou Nebesa ...; tedy buď Nebesa immateriální, nebo-li Bůh, pokud se jedná o první obecnou příčinu, nebo obecná síla Nejvyššího pána *Xan Ti* (neboli Boží moc), přebývající na nebi a zemi, která produkuje všechny hmotné věci světa, skrze střídavý pohyb *Yam* a klid *Yin*, sem a tam, a skrze pět elementárních principů vody, ohně, dřeva, kovu a země (těchto pět nazývají Číňané elementární principy a všechno, včetně morálky, vysvětlují pomocí jejich proměny) (C). Finální příčina je dokonalost každé věci, k jejímuž následování sama věc svou přirozenou tendencí směřuje (D). Toto jsou tedy podle Číňanů čtyři univerzální fyzické principy hmotných těles.²²

Čínskou metafyziku charakterizuje Noël takto:

Co se týče metafyziky, zdá se, že i zde o ní [Číňané] něco naznačili, když totiž vše vpsledku převádí na nejobecněji pojatý důvod; říkají, že takto vzatý je jeden, pravdivý a dobrý; onen nejobecněji pojatý důvod, neboli ono nejobecněji pojaté jsoucno, v abstrakci od látky, má metafyzické vlastnosti jsoucna, jež jsou transcendentální ježnota, pravdivost a dobrota (F).²³

²² „Sinae, ut antiqui sapientes, absque praeceptorum methodo Philosophantur; rem, non artem dicunt. Apud illos nulla Logica artificialis, sola naturalis; Physicam per sensum allegoricum saepe morali immiscent. Materia prima iuxta quosdam illorum autores, est primigenitus aer, cuius pars subtilior, purior ac levior formando caelo seu rebus caelestibus; crassior, impurior, ac gravior formandae terrae, seu rebus terrestribus inserviit ... Ista igitur aeris tenuissima substantia, vero ista aerea corpuscula sunt materia, ex qua rerum corpora tum animata, tum inanimata constantur (A). Substantialis rerum forma est ratio essentialis, quae perficit materiam primam (B). Causa efficiens universalis est Caelum ...; id est, vel Caelum immateriale seu DEUS, si agatur de Causa prima Universali; vel potius universalis Virtus supremi Domini *Xam Ti*, (nempe Divina potentia) in caelo ac terra residens, quae per alternantem motus *Yam*, et quietis *Yin* vicissitudinem, ac per quinque elementariorum principiorum aquae, ignis, ligni, metalli, terrae (haec quinque Sinae vocant elementaria principia, eaque pene omnibus rebus etiam moralibus per tropum accommodant) producit omnes mundi res corporeas (C). Causa finalis est cuiusque rei perfectio, ad cuius consecutionem naturali quadam propensione ipsa tendit (D). Atque haec sunt iuxta Sinas quatuor universalia corporis Physici Principia.“ T3, Proem., s. 1–2.

²³ „Quod attinet ad Metaphysicam, videntur etiam aliquid de ea insinuare, dum omnia ultimate reducant ad Rationem generalissime sumptam; illamque sic sumptam dicunt esse unam, esse veram, esse bonam; nempe illam generalissimam Rationem, seu illud Ens generalissime sumptum et a materia abstractum, habere metaphysicas Entis proprietates, quae sunt unitas, veritas, bonitas transcendentalis (E) [sic!]. De ente increato et Intelligentiis quid sentiant, iam fuse vidimus in Tract. I de Cognitione primi Entis Cap. 1. et 2.“ T3, Proem., s. 2.

Čínskou metafyzikou, vyjma přirozené teologie v prvním traktátu, se ovšem Noël ve svém traktátu nezabývá. V úvodu k traktátu o etice se pokouší pouze o stručný popis čínských názorů v rámci tří hlavních disciplín, do nichž jsou barokní filosofické učebnice standardně děleny (tj. logika, fyzika, a metafyzika).²⁴ V závěru úvodu poukazuje Noël na fakt, že se bude zabývat srovnáváním etiky Číňanů s etikou Aristotela, tj. dvou pohanských tradic, přičemž z metodického hlediska se jedná o obtížný úkol, neboť Číňané nepostupují ve svých dílech systematicky.²⁵

3. *PHILOSOPHIA SINICA*: PŘEDMLUVA

Z názvu *Philosophia sinica* by se zdálo, že se tato kniha zabývá systematickou filosofií Číňanů. Noël tento dojem uvádí na pravou míru již v samotném úvodu k prvnímu traktátu. *Philosophia Sinica* není odborná filosofická učebnice (*cursus philosophicus*), nýbrž spíše obecné pojednání odpovídající filosofování starověkých myslitelů:

Příteli-čtenáři, když si povšimneš, že tato kniha je nadepsána „čínská filosofie“, nedomnívej se, že aspiruji na filosofický *cursus*, jak jej nyní tradují moderní filosofové. ... [N]ázev „filosofie“ užívám po způsobu starých myslitelů. Ti takto nazývají hned úsilí o ctnost a nápravu mysli, hned správnou činnost rozumu a zákon života, hned vědu o věcech božských a lidských, hned habitus intelektu, sestávající se z moudrosti a rozumnosti a řídící lidské činy. Z čehož vzniká dvojí filosofie: jedna spekulativní, která své úsilí věnuje prozkoumání pravdivosti věcí; a jiná praktická, která předepisuje jisté zákony v řádném kladení lidských činů. Pod vedením první filosofie dojdeme k tomu, co je pravdivé, za pomoci druhé dosáhneme toho, co je čestné.²⁶

²⁴ Svá tvrzení z metafyziky dokládá Noël především citacemi z komentářů Ču Siho. Podle Noëla považoval Ču Si za základ reality nehmotný princip Li (理, *lǐ*), produkující hmotné čchi (氣, *qì*) a poté dalších pět prvků (五行, *wǔ xíng*).

²⁵ „... atque ita considerabimus Ethicam Sinicam cum respectu ad Ethicam Aristotelicam, Ethicam Sinarum infidelium cum respectu ad Ethicam Aristotelis infidelis. Sed magnopere animadvertendum est, quod Sinae multum differant ab Aristotele in modo tradendi illas tres Ethicae partes; Sinae enim illas tres partes sine ordine, sine methodo, et per solas sententias, dum se offert occasio, tantummodo tractant. Unde sat difficile fuit omnes istas scopas dissipatas ad hunc Aristotelicum ordinem redigere.“ T3, Proem., s. 2–3.

²⁶ „Praefatio ad Lectorem: Dum Philosophiae Sinicae nomen huic libro praeifixum intuearis, Amice Lector, ne cogites velim cursum Philosophicum, qualem moderni nunc Philosophi tradunt. ... Veterum more Philosophiam appello. Haec iuxta illos nunc virtutis, mentisque corrigendae studium; nunc rectae rationis operatio ac vitae lex; nunc rerum

Jak jsem již zmínil, dílo obsahuje tři traktáty, zabývající se třemi tématy. Předmětem mého zájmu je v tomto článku především první traktát, jehož motivaci shrnuje Noël takto:

V prvním traktátu jednotlivě pojednám o velmi jemných zkoumáních starých filosofů, týkajících se poznání Prvního Jsoucna, k němuž se vposledku vztahuje téměř celá filosofie Aristotelova; prozkoumám, zda Číňané kdysi měli a zda nyní mají ponětí o pravém prvním Jsoucnu, prvním principu, prvním činiteli věcí, neboli Bohu; dále proberu nejen vnitřní dokonalosti Jsoucna a vnější jeho operace dle názorů Číňanů, ale i prozkoumám, co si myslí o inteligencích a duších.²⁷

Noël dále uvádí (překvapivou) paralelu mezi dělením knihy do tří traktátů – Bůh, rity, etika – a dělením *platónské* filosofie na racionální, přírodní a morální.²⁸ Na námitku, proč je teismus v čínských spisech jen naznačen, a to někdy pomocí obecných výrazů, jako jsou „nebesa“, „příroda“ či „princip“, Noël odpovídá, že podobně nejasně se vyjadřovali i antičtí filosofové, a museli bychom tedy i je odsoudit jako ateisty;²⁹

divinarum humanarumque scientia; nunc habitus intellectus sapientia et prudentia constans, et hominis actiones gubernans nuncupatur. Unde duplex Philosophia exurgit; altera speculativa, quae in perscrutanda rerum veritate suam exercet industriam; altera practica, quae in dirigendo humanarum actionum ordine, certas leges praescribit. Illius praesidio, quod verum est, attingimus; huius ope, quod honestum est, assequimur.“ T1, Proem., s. 2.

²⁷ „In primo de subtilissima antiquorum Philosophorum indagatione, de vera, inquam, primi Entis cognitione, ad quam pene tota Aristotelis Philosophia ultimo reducitur, singillatim edissero; et utrum Sinae veram primi Entis, primi Principii, primi rerum Effectoris aut Dei notitiam tum olim habuerint, tum hodieque habeant investigo; nec tantum intrinsecas primi Entis perfectiones, et extrinsecas eius operationes iuxta Sinarum mentem discuto, sed etiam quid ipsi de Intelligentiis aut Spiritibus sentiant, perquiro.“ T1, Proem.

²⁸ „Itaque quemadmodum antiqui Philosophi ac maxime Platonici Philosophiam distribuerunt in Rationalem, Naturalem, et Moralem; sic Rationalem in primo Tractatu, Naturalem in secundo, Moralem in Tertio utcumque et quasi expressam, aut saltem adumbratam invenies.“ T1, Proem.

²⁹ „Quod attinet ad veram primi Entis notionem non sibi mirum videatur, si illam Sinae recentiores terminis paulo abstractionioribus aut obscurioribus involvant et plerumque generalibus Caeli, Naturae, Ratione ... Primum Principium expriment; cum istae voces et locutiones antiquis Graeciae Philosophis ... adeo fuerint familiares. Quid enim frequentius apud illos reperias, quam istud nomen *λόγος* seu *Ratio*? Unde si illa abstracta nomina ad veram Dei essentiam indicandam non sufficerent, necesse foret non tantum Sinas, sed etiam omnes illos veteres Philosophos nigra Atheismi labe condemnare...“ T1, Proem.

nejasné způsoby vyjadřování navíc najdeme i v Bibli.³⁰ Pro správnou interpretaci je třeba vzít v úvahu širší kontext, na což prý poukazují již sami Číňané, například Mencius.³¹

Noël zdůrazňuje fakt, že se snaží uvést nejen texty podporující jeho interpretace, ale i ty, které se zdají jeho tezí odporovat. Třebaže jednotlivá vysvětlení obtížných pasáží nemusí být zcela přesvědčivá, celkové kumulativní vyznění ano.³² Konečně uvádí Noël pět důležitých bodů, které je třeba mít na paměti. Za první, mluví-li se o čínské filosofii, má se na mysli „pravá královská doktrína“ (tj. konfucianství), nikoli modlářství taoistů či buddhistů.³³ Za druhé, čínské knihy a dokumenty, o něž se pojednání opírá, jsou přítomny a k dispozici v Římě.³⁴ Za třetí, *oblatio*,

³⁰ „... imo in ipsis sacris codicibus, si soli verborum cortici inhaerere volueris, quam multa difficilia et primo aspectu quasi pugnantia invenies?“ T1, Proem., s. 4. Noël dále uvádí řadu biblických pasáží, které by na první pohled mohly svědět k nesprávným interpretacím (například to, že se andělé žení, srov. Gn 6,2).

³¹ „Quare ut libri Sinici, quibus haec tota Philosophia nititur, rite possint intelligi, spectandus est totus illorum scopus ac verus sententiarum sensus, non sola quaedam disjuncta et avulsa verba; uti ipsemet Doctor Sinicus Memcius lib. 2 cap. 3 sic ait: *Prudens libri Carminum interpres non debet abuti nudis verbis ad nocendum sententiis; nec nudis sententiis ad nocendum sententiarum sensui.*“ T1, Proem.

³² „Idcirco non tantum ea, quae pro huius Philosophiae veritate faciunt; sed etiam multa, quae ipsi videntur adversari, diligenter attuli; et plures fortasse difficultates mihi obieci, quam quivis Adversarius obicere potuisset; sed obiectas etiam dissolvere curavi ... Et quamvis singulae difficultatum solutiones seorsim sumptae non semper intellectum convincant ... collectim tamen acceptae non videntur ullum prudenti iudicio posse relinquere ambigendi, aut in contrariam partem abeundi locum.“ T1, Proem.

³³ „Primo animadverte me in toto hoc opere semper loqui iuxta mentem Sinarum litteratorum, qui veram sui regni doctrinam, dictam *Ju Kiao*, profitentur; nam de iis, qui pravas Idololatrarum *Lau* aut *Foe* Sectas ac falsa dogmata fabulasque sequuntur, non est his quaestio.“ T1, Proem. Zamítavé stanovisko k taoismu a buddhismu zavedl Ricci. Adekvátní porozumění taoismu (a buddhismu) probíhalo na Západě daleko pomaleji než porozumění konfucianismu. Jedná se o nábožensko-filosofické proudy daleko vzdálenější evropským tradicím než konfucianismus; interpretace taoismu je dodnes předmětem intenzivních badatelských sporů. Srov. Daniel D. Novotný, „Byl Laozi taoistou? Kirklandova výzva,“ *Fragmenta Ioannea Collecta Supplementa*, 2010, č. 3, s. 231–242, a též, „Co měl Laozi v úmyslu říci? Chanova hermeneutická výzva,“ *Fragmenta Ioannea Collecta Supplementa*, 2011, č. 3, s. 55–64.

³⁴ „Secundo, omnes pene libri, quorum testimonia aut textus in decursu profero, e China in Europam allati sunt, et Romae asservantur, ut si quandoque opus foret originalia illorum loca inspicere, in promptu haberi possint.“ Viz T1, Proem. Zdůraznění tohoto faktu je třeba vidět v souvislosti s Noëlovým pověřením převézt do Evropy velké množství dokumentů použitelných ve sporu o rity. STANDAERT, *Chinese Voices in the Rites Controversy*, potvrzuje existenci těchto knih v římském archivu SJ.

jakožto jistá forma oběti, je nazývána v knize čínským výrazem „cy“.³⁵ Za čtvrté, kniha je rozdělena pro přehlednost na systematický přehled dané otázky a přehled textů, kterými jsou jednotlivá tvrzení dokládána.³⁶ Konečně, za páté, Noël vysvětluje jisté komplikace s výkladem výrazu „víno“ v čínském kontextu.³⁷

4. *PHILOSOPHIA SINICA*: O POZNÁNÍ BOHA U STAROVĚKÝCH ČÍŇANŮ

Jak jsme již řekli, v prvním traktátu se Noël věnuje otázce, zda byli či zda jsou Číňané ateisty. Tuto otázku si náš autor rozděluje do tří kapitol, které jsou dále děleny do kvestií, případně paragrafů. První kapitola se týká Číňanů starověku, druhá se týká Číňanů novověku a třetí řádného pojmenování Boha. V této práci se zaměřuji na Noëlovu první kapitolu prvního traktátu, nicméně pro úplnost a pro srovnání si uvedme názvy kvestií jak první, tak druhé kapitoly prvního traktátu:³⁸

Kapitola 1

q1: V jakých významech se užívá slov 天 (Nebesa) a 上帝 (Nejvyšší pán) v klasických, starých čínských knihách?

q2: Jaké atributy mají Nebesa podle starých čínských autorů? (Panství, moc, vědění, vůle, spravedlnost, život, nezměrnost a věčnost, jednoduchost).

q3: Byli tedy staří Číňané podle klasických děl ateisté?

Kapitola 2

q1: Jaké atributy mají Nebesa podle novějších čínských interpretů? (Panství, moc, vědění, vůle, spravedlnost, život, nezměrnost a věčnost, jednoduchost); posunují současní interpreti původní významy slov 天 a 上帝?

q2: Jak 天 a 上帝 vysvětlují novější autoři a zda rozlišují 天 a 上帝?

q3: Jaký první princip všech věcí uznávají ve světě novější čínští autoři?

q4: Definice, dělení, vlastnosti duchů podle nejnovějších čínských autorů

q5: Co je to podle Číňanů *Jiao* neboli obětování nebesům a zemi?

³⁵ „Tertio, ad significandas parentales ... ceremonias, quas Sinae vocant *cy*, consulto abstinui a latina voce *oblationes*.“ Viz T1, Proem.

³⁶ „... Quarto, ut te levarem labore ac fastidio legendi tot allatos librorum textus ... succinctum eorum sensum aut compendium in cuiusvis quaestionis, sectionis ac paragraphi semper inserui, et ad calcem fuse illos, prout in libris Sinicis iacent, apposui...“ T1, Proem.

³⁷ „Quinto, quamvis Sinae careant vino ex vite confecto; ad significandum tamen potum illum, quem ex oriza et aliis rebus conficiunt, ... semper usurpo vocem *vinum*...“ T1, Proem.

³⁸ V zájmu výstižnosti názvy kvestií místy upravuji a doplňuji.

- q6: Co u Číňanů znamená *Tchai-f'i* (太極, *tàiji*) neboli první termín věci?
 q7: Jsou tedy současní Číňané podle novějších knih ateisté?

Nahlédněme nyní do vlastní kapitoly 1 a podívejme se, jakým způsobem Noël ve své průkopnické sino-západní komparativní studii postupuje. Diskuse bude dělena podle jednotlivých kwestí.

4.1 V jakých významech se užívají slova 天 a 上帝 v klasických, starých čínských knihách?

V souladu se standardní scholastickou metodou Noël nejprve poukazuje na to, že slova 天 a 上帝 jsou víceznačná, podobně jako jejich ekvivalenty v latině, přičemž lze identifikovat následujících šest významů:

1. nebesa éteru
2. nebesa hvězdná
3. nebesa duší po smrti
4. nebeská prozřetelnost
5. nebeský důvod jednání
6. nebeský pán a vládce

Vlastní kontroverze je vedena především ohledně posledního významu.³⁹ Noël v druhé, textové části přináší asi 18 pasáží (Noëlovo počítání není vždy zřejmé) z *Knihy dokumentů*, *Knihy písní*, *Knihy obřadů*, *Hovorů* a *Doktríny středu*, které mají prokázat, že Číňané o Bohu mluví. Jedná se ale o významy, které dostatečně jasně vyjadřují pojem Boha? K rozhodnutí ohledně toho, zda tomu tak je, je třeba dalšího systematického zkoumání – totiž božích vlastností, které dle starých čínských autorů náležejí Nebesům.⁴⁰

³⁹ „Quot modix vox *Tien*, seu *Coelum* accipiatur iuxta antiquos libros Sinenses? Respondeo tot fere modis accipi, quot apud Latinos. 1. Enim accipitur pro Coelo aereo (A) 2. Pro Coelo stellato. (B) 3. Pro Coelo animarum post mortem (C) 4. Pro Coelesti Providenti (D) 5. Pro Coelesti agendi ratione. (E) 6. Pro ipso coeli Domino et Rectore, Sinice *Xam Ti* de quo est maxime questio ac controversia. (F)“ T1, c1, q1, s. 3.

⁴⁰ „Hanc ut elucidemus, debemus videre quamnam potestatem, quasnam virtutes, quasnam perfectiones isti libri Sinenses attribuant Coelo seu coeli Domino ac Rectori et an sint eadem quae ipsi vero Deo attribuuntur.“ T1, c1, q1, s. 3.

4.2 Jaké atributy mají Nebesa podle starých čínských autorů?

Noël v čínských pramenech identifikuje osm základních atributů připisovaných Nebesům (天) a Nejvyššímu pánu (上帝).⁴¹ Za prvé, za druhé a za třetí se v těchto pramenech mluví o panství (*dominium*), moci (*potestas*)⁴² a poznání (*scientia*) Nebes.⁴³ Za čtvrté se v nich mluví o vůli (*voluntas*) Nebes, a to ve velkém množství pasáží; jedná se o atribut, který připisují čínskému pojetí nebes i moderní badatelé (v nauce o tzv. nebeském mandátu).⁴⁴ Za páté, spravedlnost (*iustitia*) Nebes vidí Noël doloženu tak dobře, že ani v křesťanských knihách není vystižena lépe.⁴⁵ Za šesté, atribut života (*vita*) vyplývá co do své esence již z atributu poznání, proto se zde Noël věnuje nikoli takto uchopenému atributu, ale životu Nebes co do různých vnějších či vnitřních projevů, například sesílání snů.⁴⁶ Za sedmé Noël velmi stručně dokládá dvoj-atribut věčnosti a nesmírnosti (*immensitas ac aeternitas*)⁴⁷ a konečně za osmé posledním

⁴¹ Oba výrazy jsou často používány synonymně, proto budu pro jednoduchost – podobně, jako to činí místy Noël – mluvit pouze o Nebesích.

⁴² K atributu moci uvádí Noël například pasáž z *Knihy proměn* (Čchien, 乾, *qián*): „Proh! Quam magna est illa Coeli agentis virtus! Omnes res, ut esse incipient, ea nituntur, illa autem totum Coelum comprehendit, seu omnes alias coeli virtutes in se complectitur.“ T1, c1, q2, s. 8.

⁴³ Pojem moci má sice stejný rozsah jako pojem poznání, ale i tak stojí za uvedení: „Cum Scientia Dei et Potentia sint attributa coniuncta, nihilque agat Potentia ad quod Scientia non se extendat.“ T1, c1, q2, s. 9. Poznání dokládá Noël mj. slavnou pasáží z *Hovorů* (XIV, 37): „Coelo, inquit Confutius, non irascor; de hominibus non conqueror; per rerum inferiorum studium penetro ad studium periorum intelligentiam; numquid igitur illud est Coelum, quod me cognoscit?“ T1, c1, q2, s. 11.

⁴⁴ Zde je například odkaz z *Knihy dokumentů* (III, kap. 咸有一德): „Imperator Kie virtutem perfrugebat, Spiritus temnebat, populos vexabat; hinc Maximum Coelum, (nempe Rex caeli) thronum illi non conservavit...“ T1, c1, q2, s. 12.

⁴⁵ „... haec enim videntur satis manifeste veram Dei iustitiam et misericordiam generatim indicare; nec certe scio, utrum aliquid expressius ipsi libri Christiani vix possint dicere.“ T1, c1, q2, s. 15. Noël například uvádí z *Knihy dokumentů*: „Coelum enim tantum iuvat eum qui purissima virtute excellit...“ T1, c1, q2, s. 16.

⁴⁶ „Cum intelligere Dei sit eius vivere, cumque in §3 iam viderimus scientiam ... hinc possumus colligere quanam vita etiam ei competat. Sed hic non inquirō illud vivere essenziale praecise...; quasnam tantum operationes, sive externas, sive internas, ... afferam.“ T1, c1, q2, s. 17. Jeden z dokladů je opět z *Knihy dokumentů* (III, kap. 說命上): „Imperator Kao Tsum Dominus optimum Imperii Ministrum et adiutorem mihi in somnis obtulit.“ T1, c1, q2, s. 18.

⁴⁷ „Binam hic pono Dei perfectiones, Immensitatem scilicet et Aeternitatem. Quid illi libri de utraque innuant, paucis accipe. Coeli lex, inquiunt, tacito ac Mysterioso modo suum semper cursum sine intremissione ac fine peragit.“ T1, c1, q2, s. 20. Jeden z dokladů je

atributem, kterým se Noël zabývá, je tzv. jednoduchost Nebes (*simplicitas*). Tímto atributem je myšlena ne-složenost a tudíž i nemateriálnost.⁴⁸ Jedná se o velmi důležitý atribut, Noël se jím zabývá ovšem jen krátce a dokládá ho tím, že jsou Nebesa označována v čínských pramenech jako Duch.⁴⁹ K atributu jednoty se chce Noël ještě vrátit; ostatní atributy považuje Noël za dostatečně snadno odvoditelné z toho, co již uvedl.⁵⁰

4.3 Byli tedy staří Číňané podle klasických děl ateisté?

V třetí kvestii Noël shrnuje, prohlubuje a završuje předchozí argumentaci. Tuto kvestii rozdělil Noël na čtyři části. Podívejme se v jednotlivých částech na klíčové pasáže jeho argumentace.

4.3.1 Nebesa v čínských pramenech označují První jsoucno

Noël zde nejprve shrnuje výsledky svých dosavadních zkoumání:

Od Nebes, dle těchto knih, odvozují svůj primární původ všechny věci...; Nebesa dále tvoří lidi, vlévají jim řádný rozum a rozumnou přirozenost, bez jejich vlády a prozřetelnosti se nemůže nic stát, předsedají principům věcí atd. Zdali pak tímto není vyjádřeno První jsoucno, a to neomezené a nekonečné ve všech dokonalostech? Vždyť není nic dřívějšího, čím by byla Nebesa omezena a čím by byly vymezeny či omezeny jejich dokonalosti ... Dále pak nikde nenajdete tvrzení, že by Pán nebes někdy započal, či měl kdy nějaký počátek či potomstvo, či že by byl člověkem; místy ho ale označují právě jako Ducha.⁵¹

z *Knihy písni* (óda 維天之命): „proh! Quam arcano ac mysterioso modo Coeli lex suum assidue cursum sine intermissione ac fine peragit! Numquid hoc luculenter patet?...“ T1, c1, q2, s. 20 (Za pomoc s identifikací ódy děkuji dr. Claudii von Collani).

⁴⁸ „S. Thomas, ut probet Dei simplicitatem, dicit Deum esse Spiritum ... Cum enim spiritus non sit compositus ex partibus quantitatis, ideo est simplex et longe nobilior corpore, quia spiritus est id, per quod corpus vivit.“ T1, c1, q2, s. 22.

⁴⁹ Srov. například *Knihu proměn* (Kuan, 觀, *guān*): „respice spiritualem illam Coeli agendi rationem, seu viam quam quatuor anni tempestates sine errore volvuntur...“ T1, c1, q2, s. 22.

⁵⁰ „... de hoc Spiritu, eiusque unitate rursus postea. Caetera Dei attributa, utpote vel in dictis iam comprehensa, vel in dicendis satis comprehendenda, hic omitto.“ T1, c1, q2, s. 22.

⁵¹ „Juxta illos libros omnes res suam a coelo, seu coeli Domino ac Rectore trahunt primam originem ..., deinde Coelum homines producit, illis rectam rationem, naturamque rationalem infundit, nihil absque eius Imperio ac Providentia potest fieri, praesidet rerum principiis &c. An non ista significant primum Ens, adeoque illimitatum et in omni perfectione infinitum? Cum nihil illo sit prius a quo limitetur, eiusque perfectio-

Vidíme, že Noël výsledky svých analýz mírně posouvá a zveličuje tím, že kromě pozitivních výroků, tj. toho, co je Nebesům v čínských pramenech připisováno, poukazuje Noël i na to, co Nebesům v čínských pramenech připisováno *není*. Dalšího posunu v argumentaci si lze povšimnout v následující úvaze:

Ba dokonce, když kniha *I t'ing* tajuplně říká, že činnost vychází ze symbolu Čchien (乾, *qián*)⁵², reprezentujícího rovnodenní vzednutí (*plaga*) světa, nenaznačuje snad mlčky, že stvoření světa započalo o jarní rovnodennosti, [podobně jak míní] Saliani a další autoři?⁵³ Třebaže, jak říkají vykladatelé, kníže Wen Yan⁵⁴ rozložením tajuplných symbolů takto naznačil tvoření a změny, které se dějí v průběhu jednoho celého roku, nic nebrání tomu, aby tyto symboly také nenaznačovaly vytvoření prvního roku světa a počátek těchto let. Vždyť v mysli všech Číňanů je hluboce, jakoby přijetím posloupnosti věčné tradice, zakořeněno to, že původ všech věcí a princip všeho tvoření lze nalézt, či spíše z náznaků odušit, v postupně uspořádaném rozložení těchto tajuplných symbolů.⁵⁵

Tato úvaha, která se doposud u Noëla nevyskytovala, prozrazuje Noëlovy sympatie k tzv. figurismu, hnutí, které inicioval mezi jezuit-

nes terminentur aut limitentur, illi enim libri nihil prius Coelo aut coeli Domino agnoscunt. Deinde nusquam reperias coeli dominum aliquando incepisse, initium aliquando habuisse, progenitores tenuisse, hominem fuisse; sed Spiritum tantum passim vocant.“ T1, c1, q3, s. 23.

52 Podle mého názoru zde Noël míní počáteční trigram Čchien ☰, Nebe, jakožto zdroj dění. Podle von Collani (osobní korespondence) se ovšem jedná o druhý trigram Čen ☳ (震, zhèn), bouře. Noël ve své spekulaci pravděpodobně vycházel z Ču siho komentářů.

53 Noël patrně referuje Jacobu Salianimu, S.J. (1557–1640), autoru komentářů ke Starému zákonu. Dnes známější autor chronologie světa, James Ussher (1581–1656), usuzoval na vznik světa o podzimní rovnodennosti.

54 „Řeč o znamení“ (文言, *Wényán*) je název sedmého oddílu komentářů *Knihy proměn*. Název lze ovšem chápat i jinak, Noël jím patrně rozuměl jednoho ze tří legendárních autorů této knihy, čouského krále Wena (周文王, *Zhōuwénwáng*).

55 „Imo dum dicunt hunc a symbolo aenigmatice libri Ye Kim dicto Chin, plagam mundi aequinoctialem repraesentante, in actum exiisse, et ab hoc in omnes mundi productiones sese postea diffundere; an non forte tacite innuunt illum incepisse mundi creationem ab aequinoctio verno iuxta Salianum et alios? Quamvis enim Princeps Ven Uam per illam Symbolorum aenigmaticorum dispositione, ut aiunt interpretes, adumbraret productiones, ac mutationes, quae in toto unius anni decursu fiunt; nihil tamen obstat, quo minus illa etiam referri possint ad productiones primi mundi anni, earumque initium; cum alte omnium Sinarum mentibus sit infixum, veluti perpetua successivae Doctrinae traditione receptum, omnium rerum originem, omniumque productionum principium in illa Symbolorum aenigmaticorum dispositione gradatim ordinata reperiri, seu potius per illa repraesentari et adumbrari.“ T1, c1, q3, s. 24.

skými misionáři Joachim Bouvet (1656–1730), Leibnizův korespondent, a hájili a rozvíleli například Joseph-Henri-Marie de Prémare (1666–1735) a Jean-François Foucquet (1665–1741).⁵⁶ Figuristé rozvíjeli alegorické výklady klasických čínských knih a mj. přisuzovali zvláštní postavení *Knize proměn*. Jedná se podle nich o prorockou knihu, která předpovídá příchod křesťanství a naznačuje řadu křesťanských tajemství. Z této pasáže je zřejmé, že Noël převzal od Bouveta některé názory, třebaže jeho vlastní přístup se zdá být strážlivější, držící se většinou doslovné, spíše než alegorické interpretace čínských textů.

4.3.2 Nebesa mají v čínských pramenech osobní charakteristiky

Nebesům jsou přisuzovány nejrůznější Boží dokonalosti a činnosti, včetně toho, že řídí vládce lidí, hněvají se na hříšníky a podporují ctnostné.⁵⁷

4.3.3 Nemluví čínské prameny o Nebesích alegoricky?

Někdo by ovšem mohl namítnout, že doklady, které Noël uvádí na podporu své teze, že starověcí Číňané jsou teisté, jsou nedostatečné a že božské atributy přisuzované Nebesům jsou míněny alegoricky. Jinými slovy, že se jedná o personifikaci neosobní síly. Noël tuto možnost považuje za vyloučenou. Výrazy, jimiž staré knihy mluví o Nebesích, jsou dle něho natolik výrazné („energické“), že je toto vyloučené. Nebesa mají v starověkých čínských knihách řadu atributů, které materiálním věcem prostě nelze přisoudit, a jsou tedy cosi spirituálního.⁵⁸ To, že by se jedna-

⁵⁶ Claudia von Collani, *Eine wissenschaftliche Akademie für China: Briefe des Chinamissionars Joachim Bouvet S.J. an Gottfried Wilhelm Leibniz und Jean-Paul Bignon über die Erforschung der chinesischen Kultur, Sprache und Geschichte*, Stuttgart: F. Steiner, 1989. K Leibnizovi srov. Franklin Perkins, *Leibniz and China: A Commerce of Light*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

⁵⁷ „Insuper perfectiones, quae sunt Deo maxime propriae, illi libri attribuant Coelo, seu coeli Domino ... dicunt enim Reges populis ab eo constitui tanquam sui coadiutores, seu legatos, seu iustitiae Ministros ... illum peccatis irasci, virtute devinciri, bonis conferre praemia, malis inferre poenas ...“ T1, c1, q3, s. 24.

⁵⁸ „Neque dicas hic forte recurrendum ad sensum allegoricum, per quem omnia ista applicentur vel coelo materiali, vel eius virtuti materiali, vel coelo cuidam inani et Chymaerico. Quomodo enim tam energicas locutiones et expressiones possunt in rebus tam grandibus, in negotiis tam gravibus adhiberi ad significandum vel coelum materiale, vel eius virtutem materialem, vel coelum quoddam Chymaericum?“ T1, c1, q3, s. 24.

lo o jsoucno složené jak z materiálních, tak spirituálních atributů, považuje Noël taktéž za nemožné:

Dále pak, jestliže by se jednalo o materiální nebesa a jejich materiální sílu, k čemu tolik neobvyklých metafor? Tolik způsobů vyjadřování, které stěží mohou či vůbec nemohou připadnout materiálním nebesům a jejich silám? Materiální nebesa nelze totiž označovat (abych přešel řadu jiných výrazů) jako ducha, inteligenci či něco inteligenci obdařeného. Totéž je třeba říci o jejich materiální síle. Jinak bys je učinil buď čistě duchovní, nebo složené z duchovního a materiálního, nebo duchovní koexistující s materiálním ...; vskutku bys řekl, že [jedno a] totéž je úplně materiální a nemateriální či duchovní, což znamená, že těleso je úplně totéž co duch, což si odporuje; a i kdybys pojal to duchovní jako akcident, ne jako substanci, ani pak [by to nešlo přijmout]; ... Vždyť podle filosofů duchovní kvalita nemůže inherovat v materiálním subjektu, ale [musí inherovat] v duchovním.⁵⁹

Vidíme, že se zde Noël pokouší prokázat nejen to, že Nebesa mají v čínských pramenech mj. i duchovní či nemateriální atributy, ale dále i to, že mají *jen a pouze* tyto nemateriální atributy. V tomto se ovšem Noël již neopírá o čínské prameny jako takové, ale o vlastní scholastické úvahy. Neboť i v případě, že by čínská nebesa měla vskutku nemateriální atributy, mohla by mít zároveň i atributy materiální.⁶⁰ Zde je tedy Noëlova argumentace z hlediska hermeneutiky čínských textů velmi nepřesvědčivá (i v případě, že by měl po věčné stránce pravdu).

Na závěr diskuse o alegoričnosti Noël pokazuje na to, že pokud by někdo navzdory všem doloženým citacím trval na tom, že Nebesa ve starověkých čínských pramenech Boha neoznačují, mohl by i nějaký ateista násilně reinterpretovat Bibli a trvat na tom, že se v ní nemluví o Bohu.⁶¹

⁵⁹ „Deinde si de coelo materiali, aut eius virtute materiali egissent, ad quid tot inusitatae metaphorae? Tot modi loquendi, qui vix ac ne vix quidem ipsi coelo materiali eiusve virtuti materiali convenire possunt? Non enim potest, ut alia multa omittam, coelum materiale dici spiritus, intelligentia, seu intelligens. Idem dicendum de eius virtute materiali, etc. alioqui iam faceres illud vel pure spirituale, vel compositum ex materiali et spirituali, vel spiritum coelo materiali coexistentem ...; nimirum idem omnino esse materiale et immateriale, seu spirituale, id est idem omnino esse corpus et spiritum, quod repugnat; et quamvis sumeres ibi spirituale pro accidente, non pro substantia non tamen etiam; ... cum qualitas spiritualis iuxta Philosophos non possit recipi et inherere subiecto materiali, sed spirituali.“ T1, c1, q3, s. 25.

⁶⁰ Toto pantheistické či panentheistické pojetí zastával například Baruch Spinoza (1632–1677) ve své *Etice* (1677); srov. jeho slavné „Deus, sive Natura“ (IV, předmluva).

⁶¹ „Nec rursus recurras ad sensum metaphoricum; ubi enim invenias aliquid materiale dici metaphorice spirituale, nisi revera vel illi insit aliquid spirituale, vel respectum habeat ad aliquid spirituale ... si quis ista omnia tam clara, tam manifesta tamque

4.3.4 Starověcí Číňané byli teisté

V poslední části své třetí kvestie se Noël dostává k odpovědi na výchozí otázku, tj. zda jsou starověcí Číňané ateisté, či teisté. Odpověď na tuto otázku zasazuje náš autor do kontextu dobové scholastické diskuse o ateismu:

Z těchto [dokladů] zdali pak již můžeme usoudit na to, zda byli starodávni Číňané ateisté, či nikoli? Ateistu lze totiž pojmout ve dvojím smyslu, buď [A] negativně jako toho, kdo nemá žádné poznání nejvyššího a nepřemožitelného Ducha; nebo [B] jako toho, který, třebaže má o něm matné poznání, přece je odmítá, a [tak] popírá, že je Bůh. [A] Ateismus prvního druhu spočívá pouze v intelektu, či spíše v negaci [tj. nepřítomnosti] intelektivního aktu; zda se tento případ může vyskytovat, zde neřeším; teologové obecně totiž říkají (Amicus, Medina, Molina, Zumel, Granada),⁶² že ačkoliv se může vyskytovat negativní neznalost Boha, či spíše neupozorování jeho existence, například u dítěte či u lesního člověka (třebaže jen na krátký čas, tím, že je nenapadne žádná myšlenka ohledně Boha) nezdá se přece, že by se taková neznalost mohla vyskytovat u jedné celé společnosti. [B] Ateismus druhého druhu spočívá ne pouze v intelektu, ale také v aktu vůle; protože totiž propozice „Bůh je“ není pro nás sama o sobě zřejmá, je třeba aktu vůle, aby intelekt byl vymezen k souhlasu s ní; pročež ateisté jsou zajiště pozitivně vinni, neboť když je napadá myšlenka na Boží existenci, [B1] nechťejí si prověřit důvody potřebné k souhlasu intelektu, aby usoudili na Boží existenci; anebo, [B2] když je prověří, nechťejí, aby jim intelekt dal svůj souhlas; anebo, [B3] jestliže je intelekt zřejmým způsobem donucen k souhlasu [s těmito důvody], ve svém srdci tento [souhlasný] soud odmítají. V těchto posledních dvou případech je třeba mluvit spíše o semi-ateistech či bezbožnicích než o ateistech.⁶³

energica expressa Dei Attributa velit violenter ad metaphoram detorquere, poterit etiam impius aut Atheus eodem modo fere omnia quae in Sacra Scriptura dicuntur de Deo, referre ad sensum allegoricum, atque perfricta fronte negare convinci ex iis dari Divinitatem.“ T1, c1, q3, s. 25–6.

⁶² Chronologicky: Bartolomé de Medina, O.P. (circa 1528–1580), Luis de Molina, S.J. (1536–1600), Francisco Zumel, O.Merc. (1540–1607), Diego Granada, S.J. (1571–1632), Francisco Amico, S.J. (1578–1651). Jedná se o autory komentářů k *Teologické sumě* sv. Tomáše, případně autory mnohasvazkových teologických kurzů, žánru, který v baroku nahradil vlastní komentáře. Kriterium výběru těchto autorů není patrný. Je možné, že se jedná o autory, jejichž tematizace ateismu byla obzvláště pronikavá.

⁶³ „Iam vero ex his colligere possumus utrum prisci Sinae fuerint Athei, nec ne? Atheus potest sumi dupliciter, vel [A] negative pro eo qui nullam omnino alicuius supremi et invincibilis Numinis cognitionem habet; vel [B] positive pro eo, qui licet aliquam obscuram illius cognitionem habeat, illam tamen reiicit, ac negat Deum esse. [A] Atheismus primi generis consistit in intellectu tantum, seu potius in negatione actus intellectus; sed hic an dari possit, non discuto; Theologi enim communiter dicunt, (Amic. Medin Molin Zumel Granad. &c.) licet dari possit negativa ignorantia Dei, aut potius inadvertentia de existentia Dei, v.g. in puero, vel in homine sylvestri, saltem ad breve tempus, ita ut ei nulla occurrat cogitatio de Deo; non tamen videri dari posse

Vidíme, že doboví autoři rozlišují mezi „negativním“ (intelektuálním) [A] a „pozitivním“ (volitivním) [B] ateismem podle toho, zda se jedná o pouhou intelektuální nepřítomnost přesvědčení o existenci Boha, či zda se jedná i o volitivní popření jeho existence. Pozitivní ateismus se dále dělí na tři další případy, podle toho, v jaké fázi mentálního procesu dojde k odmítnutí teismu. (B1: odmítnutí zabývat se evidencí; B2: odmítnutí přesvědčivosti evidence; B3: odmítnutí praktických důsledků vyplývajících z přesvědčivé evidence).⁶⁴ Po stručném nástinu základních scholastických rozlišení k tématu ateismu uzavírá Noël svou diskusi takto:

[A] Co se týče starověkých Číňanů obecně vzato, zdá se, že nebyli ateisté ani co do intelektu, ani co do vůle; poznatky jejich intelektu jsou totiž [obsažené] v oněch starých knihách, které, jak jsme viděli, Nebesům či Pánu nebe a Vládcí přisuzují ony dokonalosti Bohu vlastní; záměry jejich vůle jsou v těchto knihách také vyjádřeny, když vyprávějí o tom, že první tři čínské dynastie Sia (夏, *xià*), Šang (商, *shāng*) a Čou (周, *zhōu*), které v Číně trvaly asi 1976 let, sloužily Pánu nebe neboli Duchu nebe a země ... z těchto [dokladů] lze tedy usoudit, že staří Číňané ateisté nebyli; [B] hned z toho ale neusuzuj, že byli svatí, immuní vůči hříchům a spasení. [C] Zjistě lze stěží spatřit před Kristovým narozením jiný lid, který by byl tak pilný a pečlivý v uctívání nebe, země, hor, řek a jiných duchů sublunárních věcí, než byli Číňané, s výjimkou Židů. Jak by tedy mohli být Číňané ateisté?⁶⁵

talem ignorantiam respectu unius totius communitatis. [B] Atheismus secundi generis non tantum in intellectus, sed etiam in voluntatis actu consistit; cum enim haec propositio Deus est, non sit per se nota quoad nos, requiritur actus voluntatis ut intellectus determinetur ad illius assensum; unde positive Athei et culpabiles quidem sunt, qui dum illis occurrit cogitatio de Dei existentia [B1] nolunt examinare rationes ad assensum intellectus requisitas, ut iudicent de Dei existentia; vel [B2] illis examinatis nolunt ut intellectui illis assentiatur; vel [B3] si vi manifestarum rationum intellectus rapiatur ad assensum, ipsi in corde hoc iudicium reiiciunt. Sed hisce duobus ultimis modis Semi-Athei, aut impij potius quam Athei sunt dicendi.” T1, c1, q3, s. 26.

⁶⁴ Všimněme si, že Noël nerozlišuje různé formy negativního ateismu. Zdá se například, že nepřipouští možnost *bona fide* negativního ateismu, kdy daný člověk probere důvody pro a proti existenci Boha, a přesto dojde k závěru, že Bůh neexistuje.

⁶⁵ „[A] Quod autem attinet ad illos priscos Sinas generaliter loquendo, nec videntur intellectu, nec voluntate Athei fuisse; illorum enim intellectiones sunt illi libri antiqui, qui Coelo, seu coeli Domino ac Rectori attribuunt perfectiones Deo proprias, uti vidimus; illorum volitiones sunt etiam in illis libris expressae, dum narrantur tria prima Chinae Imperia His, Xam, et Cheu, quae 1976. annis circiter duravere, inserviisse coeli Domino, sive coeli ac terrae Spiritui ... Ex his igitur possumus colligere illos Sinas antiquos non fuisse Atheos; [B] non hinc tamen continuo inferas illos sanctos et a peccatis immunes ac salvos fuisse. [C] Certe vix videtur alius ante Christum natum populus, in faciendis ritibus ad colendos coeli, terrae, montium, fluminum, aliarumque rerum

Noël nejprve shrnuje svou exegezi s tím, že starověcí Číňané nebyli ateisté ani negativní, ani pozitivní, tj. ani co do intelektu, ani co do vůle [A]. Vzápětí se nicméně projevuje Noëlova obava, aby nebyl svou obhajobou Číňanů automaticky spojen s pozicí, která hájila jejich spásu [B].⁶⁶ A hned na to pokračuje tvrzením, že Číňané nebyli ateisté, protože uctívali nejrůznější „duchy sublunárních věcí“ [C]. Jedná se o velmi podivný dodatek. Pokud by Číňané uctívali pouze duchy tohoto typu, vyplývalo by z toho sice, že nejsou materialisté, ovšem nikoli, že jsou teisté.

5. ZÁVĚR

Tím jsme u konce s prezentací první části Noëlova prvního traktátu *Philosophia sinica*, která se věnovala otázce, zda starověcí Číňané byli ateisté. Noëlova erudice, která zde mohla být jen naznačena, je obdivuhodná – Noël uvádí doslova stovky pasáží podporující jeho interpretace (s námitkami se ovšem, jak sliboval, příliš nevyrovnává). Z dnešního pohledu by mohlo být Noëlovo dílo chápáno jako naivní. Někdo by mohl říci, že se Noël pokusil vtěsnat čínské filosofické myšlení do scholastických kategorií 17. a 18. století, čímž došlo k jeho zkreslení. Je zřejmé, že současné výzkumy čínského myšlení, především z druhé poloviny 20. století, daleko převyšují svou kvalitou a adekvátností zkoumání Noëlova. Navíc je zřejmé, Noëlova kniha vznikla s výrazně apologetickou motivací: Noël se snažil prokázat důstojnost čínské civilizace, a tím obhájit zvláštní postavení, jehož se Čína v rámci křesťanství 17. století dostalo. Na druhou stranu je ovšem třeba si všimnout, že Noël nepostupuje nekriticky; byl si například vědom toho, že jeho systematizace čínských pramenů není doložitelná v těchto pramenech samotných (na nesystematičnost opakovaně poukazuje). Dále je třeba vzít v potaz, že aristotelsko-scholastická tradice považuje filosofii za dobře organizovanou *nauku*, v jejímž rámci sice existuje řada názorů ohledně různých filosofických detailů a argumentů k jednotlivým otáz-

sublunarium spiritus, tam diligens ac sollicitus fuisse, quam Sinicus, si Iudaicum excipias. Qui ergo illi Sinae dici possint Athei?" T1, c1, q3, s. 26–7.

⁶⁶ G. W. von Leibniz diskutuje tuto pozici v *Nouveaux essais sur l'entendement humain*, dokončené asi v roce 1704, publikované ovšem až v roce 1765. Viz Gottfried Wilhelm von LEIBNIZ, *New Essays on Human Understanding*, sv. IV, kap. 18, § 501–2, ed. Peter Remnant – Jonathan Bennet, Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

kám, nicméně to vše při zachování celkového strukturního rámce této nauky. Z hlediska tohoto pojetí filosofie je zcela pochopitelné, že jednotlivé fragmenty čínského nábožensko-filosofického myšlení Noël uspořádává nikoli podle inherentních kritérií čínské tradice, ale podle „objektivních“ kritérií scholastických. Podobně např. historikové matematiky či jiných oborů dnes uspořádávají svůj historický materiál z dějin matematiky. Navíc, metoda pojmové analýzy (viz sekce 4.1) či zkoumání jednotlivých atributů, které jsou přisuzovány Nebesům (天, viz sekce 4.2), jsou metodami, které si podržují svoji platnost a význam i dnes, bez ohledu na to, zda s Noëlovými závěry vposledku souhlasíme, či nikoli.

François Noël, S.J. (1651–1729): Were the Ancient Chinese Atheists?

Key words: François Noël; Sino-Western Communication; Baroque Scholasticism; Atheism; *Philosophia sinica*; Chinese Metaphysics; Traditions; Hermeneutics

Abstract: The first deeper exchange between Western and Far Eastern religious and philosophical thought was due to the Jesuits. They arrived in China in the 16th century and began the impressive work of translation and dialogue. The Belgian Jesuit François Noël made an important contribution to this dialogue with his *Philosophia sinica* (1711). What is this book about? Apparently, its main purpose was to provide a systematic and comprehensive overview of the Chinese Confucian tradition, past and contemporary, although it can also be read as the last major contribution to the rites controversy. In this paper I deal with the first part of the first treatise of Noël's *Philosophia* which aimed to show that the Ancient Chinese tradition was theist and grasped numerous truths of natural theology.

Daniel D. Novotný, Ph.D.
Katedra filosofie a religionistiky
TF JU
Kněžská 8
370 01 České Budějovice